

Bijlage VWO
2023

tijdvak 2

Nederlands

Tekstboekje

Leven in een filterbubbel. Wil je dat?

(1) De geschiedenis van het internet bestaat uit enkele duidelijk van elkaar te onderscheiden periodes. Als we de militaire en universitaire begindagen van het internet even overslaan, was de eerste fase eind jaren negentig, toen het internet voor iedereen toegankelijk werd. Voortaan kon eenieder vanaf zijn computerscherm een oneindige hoeveelheid websites bezoeken. *The age of access*, het tijdperk van toegang, begon.

(2) Halverwege het volgende decennium verschenen er nieuwe functies die de ontwikkeling van sociale netwerken mogelijk maakten en gebruikers in staat stelden om eigen content te creëren. Dat was het begin van web 2.0.

(3) Vervolgens waren we, tussen 2010 en nu, getuige van de bloeitijd van de data- en platformeconomie, die kunstmatige intelligentie gebruikt om gedrag te interpreteren en automatisch producten en diensten aan te bevelen die waarschijnlijk bij een individu passen. Dit zou je het tijdperk van algoritmische hyperpersonalisering van het aanbod kunnen noemen.

(4) Onlangs kondigde Mark Zuckerberg¹⁾ zijn Meta-project aan, met als doel het internet een vierde fase in te sturen, of beter gezegd: een vierde dimensie. Het idee is een informatie-universum te bouwen dat de gebruiker onderdompelt (met behulp van virtualrealityhelmen) in een werkelijkheid die louter uit pixels bestaat, een virtueel universum: het *metaverse*. Daarmee wordt het principe van een 'sociaal netwerk' via

tal van diensten uitgebreid naar alle gebieden van ons leven: we kunnen rondlopen in winkelcentra, virtueel huizen bekijken die te koop staan, naar culturele en sportieve evenementen gaan, en we kunnen elkaar virtueel, in de vorm van avatars, ontmoeten.

(5) De wil om deze ambitie te realiseren komt niet uit de lucht vallen. Want het gaat er niet alleen om de aandacht van Facebook af te leiden, nu het ene na het andere schandaal het imago van het medium beschadigt;²⁾ het doel is vooral om via een strategie van constante innovaties de consument te blijven verbluffen en de concurrentie een stap voor te blijven. Het project maakt gebruik van de gevolgen van de coronacrisis, nu vanwege de lockdowns opeens tal van activiteiten online gebeuren – dingen waarvan we soms niet eens wisten dat je ze online kón doen.

(6) Zo gezien heeft de pandemie geleid tot een breuk in de geschiedenis. We hebben nieuwe gewoonten ontwikkeld die onze relatie tot ons werk, tot het onderwijs, de zorg, commercie en cultuur diepgravend hebben veranderd. En waarvan we tot nu toe alleen nog maar de eerste gevolgen zien. Zoals de dalende bezoekersaantallen in de bioscopen, theaters en musea, waarvan we moeten vrezen dat die niet meer zullen stijgen. Dat is een goede voedingsbodem voor de ontwikkeling van technologie die speciaal is ontworpen om ons naar andere, digitale omgevingen te lokken. De

85 uitdaging voor Facebook en andere
techreuzen is om zich zo snel
mogelijk naar de voorposten van dit
geheel nieuwe tijdperk van de
digitale economie te begeven, een
90 tijdperk waarin die alle aspecten van
ons leven zal gaan beheersen. Maar
welke gigantische repercussies zal
dit nieuwe tijdperk hebben voor de
maatschappij, het milieu en het
95 menselijk bestaan?

(7) Allereerst zal e-commerce (online
winkelen) definitief de boventoon
gaan voeren. Dat zal leiden tot
overconsumptie, met desastreuze
100 gevolgen voor het milieu. Het zal
onzichtbare hordes van onder-
betaalde werknemers in distributie-
centra opleveren, die slaaf zijn van
helse werkritmes, gedicteerd door
105 algoritmen.

(8) De metaverses zullen energie
vreten. Ze vereisen permanente
connectivity, computersystemen die
continu met elkaar verbonden zijn, en
110 steeds meer servers om al die data
op te slaan. Bandbreedtes zullen
steeds vaker verstopt zijn. Maar daar
zeggen de techreuzen niets over,
behalve in vage communiqués die
115 reppen van CO₂-vrije internet-
infrastructuren.

(9) Tot slot, en daarmee komen we
bij het belangrijkste antropologische
feit: onze levens zullen onlosmake-
120 lijk, als via een navelstreng, verbon-
den zijn met een technoliberalisme³⁾
dat ons overal en altijd de weg wil
wijzen. Voortaan zal onze zintuiglijke
ervaring bestaan uit optische en
125 zintuiglijke simulaties (aanrakingen,
geluid, zelfs geuren), waarbij onze
relatie tot de werkelijkheid voor elk
individu door algoritmes op maat
gemaakt wordt en zich zal aan-
130 passen aan onze behoeften en
wensen. Een werkelijkheid dus waar

we ons niet meer aan kunnen
'stoten'. Bovendien zullen deze tech-
nieken gedetailleerde kennis opleve-
135 ren over ons gedrag, via alles wat we
doen, waar we naar kijken, onze
biometrische gegevens (hartslag,
transpiratie) en onze sociale
interactie.

(10) Hoe zal zo'n subjectieve werke-
lijkheid, die voortdurend gestuurd
wordt door systemen, eruitzien? We
zullen niet meer geconfronteerd
worden met welke beperking dan ook
145 (behalve wellicht die van onze finan-
ciële middelen), we zullen telkens
moeten reageren op nieuwe gebeur-
tenissen (zoals in videogames) en
geen tijd meer hebben om na te
150 denken en een goed oordeel te
vellen.

(11) Zo krijg je menselijke relaties die
van elk toeval gespeend zijn, omdat
ze gebaseerd zijn op veronderstelde
155 conformiteit. Filterbubbels zullen niet
langer beperkt zijn tot opinies, maar
worden uitgebreid naar alle gebieden
van het leven. Daarbij ontstaat een
vorm van samenleven die het resul-
taat is van louter berekeningen en
160 die dus van elke levenskracht
ontdaan is.

(12) In de afgelopen twee decennia
heeft de tech-industrie de samen-
leving grondig weten te veranderen,
uitsluitend om de eigen belangen te
dienen. Daarbij heeft ze ons een
fantasiebeeld voorgespiegeld van
een wereld zonder gebreken. Al die
170 tijd hebben wij ons daarbij veel te
passief opgesteld en daarvoor
hebben we in veel sectoren een hoge
prijs betaald.

(13) De ontwikkeling van het meta-
verse staat nog in de kinder-
schoenen, maar er staan enorme
investeringen op stapel en de tech-
175 industrie is er al volop mee bezig.

Blijven we, met dat vooruitzicht,
180 opnieuw apathisch? We beleven een
sleutelmoment nu het einde van de
coronacrisis nadert. Een crisis waarin
we hebben gezien dat onze relaties
met anderen massaal via pixels
185 verliepen, waarbij iedereen achter
zijn computerscherm zijn eigen ding
deed, waardoor ons ‘collectieve
isolement’ steeds groter werd.
(14) Daarom moeten we aan de slag
190 met de invoering van levenswijzen
van een totaal andere orde.
Geconfronteerd met de huidige
problemen vraagt dit moment om het

laten ontluiken van gemeenschappen
195 waar de ontwikkeling van
rechtvaardige en gevoelige relaties
tussen mensen prioriteit heeft en
wordt gestimuleerd, met respect voor
het milieu.
200 **(15)** Als we nu niet onverwijld gaan
bouwen aan heilzame tegenmodellen
geven we de vrije hand aan de
datagiganten die ons die metawereld
in willen zuigen, dat lichaamloze en
205 ijzige hiernamaals; een parallel
universum van waaruit, als we niet
oppassen, geen weg terug meer
mogelijk is.

*naar: Éric Sadin (vertaling: Friederike de Raat)
uit: NRC Handelsblad, 27 november 2021*

*Éric Sadin is een Franse schrijver en filosoof. Deze tekst is een bewerking
van een artikel uit de Franse krant Libération.*

noot 1 Mark Zuckerberg is oprichter en eigenaar van het online sociaal netwerk Facebook.

noot 2 In 2021 kwam Facebook enkele malen negatief in het nieuws, omdat er onzorgvuldig met de privacy van gebruikers zou zijn omgegaan.

noot 3 Technoliberalisme is een filosofie die vooral benadrukt dat technologische hulpmiddelen voor iedereen vrij beschikbaar moeten zijn, met minimale overheidscontrole.

Tekst 2

Alles doen en voelen

(1) Het blijft een magisch gegeven.
Zittend achter mijn bureau, met
slechts een kleine beweging van mijn
wijsvinger, haal ik de hele wereld
5 binnen. Daarbuiten gebeurt het.
Bosbranden in Griekenland, illegale
wapensmokkel in Amerika, demon-
straties bij een prikbus. Grenzen
verdwijnen, ik ben overal bij zonder
10 dat ik me hoeft te verplaatsen. Ik zie
vluchtelingen uit zee lopen, lees iets
over de gemankeerde democratie,

over krijgsheren van de Taliban, zie
op Facebook de vakantiefoto's van
15 iemand die ik niet ken, ‘en hier
drinken we een cocktail op het
strand!’ Het zijn parallelle werelden
die hier, bij mij, samenkomen, het
gebeurt allemaal nu, terwijl ik verstild
20 en versteend in het blauwe licht van
mijn tablet, telefoon of laptop naar
een scherm staar.

(2) *You no longer have to be anywhere in order to do everything,*¹⁾
25 zei Marshall McLuhan²⁾ in de jaren zestig. Hij had het over de effecten van elektronische media, van radio en tv, maar wordt op basis daarvan ook wel beschouwd als degene die
30 de komst van het wereldwijde web voorspelde.

(3) En nu wil Mark Zuckerberg een zogenoemd *metaverse* bouwen. Een 'belichaamd internet' noemt hij het
35 zelf: je kijkt er niet naar, maar wordt erdoor omringd. De informatie komt los van het scherm; met behulp van virtual reality en hologrammen wordt over de fysische werkelijkheid een
40 virtuele laag gelegd. Wie weleens *Star Trek* heeft gekeken, en dat hoop ik van harte, kent zo'n metaverse als het holodeck: met één druk op de knop veranderen grijze loodsen hier
45 in paleizen, tropische stranden of verre planeten.

(4) Het is een logisch vervolg van wat er al is, maakte een rapport van het Pew Research Center en Elon
50 University in 2013 al duidelijk. Voor dat rapport, *Killer Apps in the Gigabit Age*,³⁾ werden 1464 wetenschappers en experts gevraagd wat ze verwachtten van de toekomst van het
55 internet, als de verbindingen eenmaal zo snel zijn geworden dat ze nooit meer haperen. Iedereen was het erover eens dat de aanwezigheid van virtuele omgevingen explosief zal
60 toenemen.

(5) 2025 was destijds het ijkjaar. Tegen die tijd, stelde het rapport, zullen gamen, winkelen en porno
65 kijken een 3D-ervaring zijn geworden. Net als werken, leren en fitnessen. We hoeven niet meer naar kantoor, kinderen niet meer naar een leslokaal, gezondheidsadepten niet meer naar een zweterige sport-

70 school; nog even en we halen elke omgeving onze huiskamer binnen.
(6) Inclusief elkaar, vulde de BBC-wetenschapspresentator James Burke aan in datzelfde jaar. In de
75 toekomst, voorspelde hij, zul je nauwelijks nog de deur uit gaan. Je woning zal de wereld worden. Je zult er naar het museum gaan, naar het theater: niet van echt te onderscheiden 3D-hologrammen van de
80 beste acteurs en actrices uit de geschiedenis zullen er *Hamlet*⁴⁾ spelen terwijl jijzelf onderuitgezakt op de bank hangt. Je bekijkt het nieuws
85 niet meer van afstand, maar staat er middenin. Op de Gazastreek, in het publiek tijdens een speech van de grote Chinese leider, je ziet het live en direct. Je skypeet niet meer met je
90 vrienden, ze verschijnen als hologrammen naast je. En jij naast hen. Hetzelfde geldt voor feestjes en diners: de gasten zitten virtueel bij elkaar aan tafel. Als in een
95 conferencecall, maar dan met een levensecht beeld erbij. Het huis lijkt overvol, ook al is iedereen in werkelijkheid alleen. We zullen een projectie in elkaars leven zijn geworden.
100 **(7)** McLuhan beschouwde alles wat de mensheid ooit gemaakt en ontwikkeld heeft als een technologisch hulpmiddel. En die hulpmiddelen, stelde hij, zijn altijd een verlengstuk
105 van het menselijk lichaam. Technologie verbetert en versterkt wat we zelf al bezitten. Het maakt ons sterker, sneller en slimmer. Een mes bijvoorbeeld is een verbetering
110 van onze nagels. Een mand van onze handen. De stoommachine van onze spierkracht. En elektronische media, was McLuhans belangrijkste punt, zijn een verbetering van ons brein.
115 Dat is hoe hij in feite internet al voorspelde, omdat dit een medium is

dat net als televisie de reikwijdte van onze ogen en oren versterkt. Het enige wat ontbreekt, is tast.

120 **(8)** Dit is hoe het tegenwoordig is: de online tweets, artikelen, petitie-
grappen, foto's en filmpjes vormen een maalstroom waar we (bijna) allemaal op aangesloten zijn. Miljoenen breinen vormen samen een superbrein. Een superbrein waarin wij de neuronen zijn die voortdurend informatie op elkaar afvuren, aan elkaar doorgeven, die alle impulsen
125 verwerken. Onze zintuigen zijn buiten onszelf komen te liggen, we worden geraakt en bewogen door gebeurtenissen die zich op duizenden kilometers afstand afspelen. Door een
130 foto van een verdronken vluchteling
135

of een filmpje van een geit die speelt met een kip.

(9) Maar als technologie inderdaad een verlengstuk van ons lichaam is,
140 dan is met een toekomstig metaverse de cirkel rond. Wat begon met een uitbreiding van het lichaam eindigt bij de opsluiting erin. Als de grens tussen echt en onecht vervaagt, tussen droom en realiteit, als we ons overal en nergens kunnen bevinden zolang er maar een goede internetverbinding is, zal het enige wat nog werkelijk tastbaar is, en
145 misschien ook het enige wat daarom nog te vertrouwen is, ons eigen lichaam zijn. Mijn huid, mijn handen, mijn hartslag.
150

naar: Marian Donner

uit: de Groene Amsterdammer, 11 augustus 2021

Marian Donner is een Nederlandse auteur en columnist.

noot 1 Vertaling: 'Je hoeft niet langer meer ergens te zijn om alles te kunnen doen.'

noot 2 Herbert Marshall McLuhan (1911-1980) was een Canadese filosoof en wetenschapper die zich bezighield met mediastudies en mediatheorie.

noot 3 Vertaling: 'Killerapps in het tijdperk van de gigabit.' Een killerapp is een computerprogramma dat zo aantrekkelijk is dat men er speciaal computerhardware en/of besturingssystemen voor koopt. De eenheid gigabit wordt gebruikt om de internetsnelheid in uit te drukken.

noot 4 *Hamlet* (± 1600) is een beroemd toneelstuk van de Engelse toneelschrijver William Shakespeare.

‘Vrouwelijkheid’ in taal zegt niet zoveel

(1) Geëmancipeerde tijden vragen om geëmancipeerde woorden. Dat is althans de strekking van menig debat over deze kwestie. Zo betoogt Sarah Meuleman in haar stuk ‘Hij is de standaard. Waarom?’ dat de Nederlandse taal is blijven hangen in een tijd waarin vooral mannen geletterd waren. Daarom zou

‘schrijver’ een mannelijk woord zijn, waarnaar we verwijzen met hij. Laten we voortaan ook naar ‘schrijver’ verwijzen met zij, zegt Meuleman, want vrouwen schrijven ook.

(2) Maar waarom verwijst Meuleman dan naar zichzelf als ‘schrijver’ (v), naar vrouwen die haar stuk lezen als ‘lezer’ en ongetwijfeld naar iemand als Emily Dickinson als ‘dichter’

terwijl er toch vrouwelijke equivalenten voor zijn: ‘schrijfster’, ‘lezeres’, ‘dichteres’? Het gebruikelijke antwoord op deze tegenwerping luidt dat een specifiek vrouwelijke aanduiding van vrouwen een aparte en minder waardevolle categorie zou maken. Daarom zeggen we ook ‘directeur’ en geen ‘directrice’. Deze tendens komt uit Amerika, waar men inmiddels ook geen ‘actress’ meer zegt maar ‘female actor’.

(3) Tegen deze redenering valt wel iets in te brengen. Ten eerste is het denkbeeld dat verwijzen naar Emily Dickinson als dichteres een onderschikking aan haar mannelijke collegae impliceert gewoon een misvatting. ‘Dickinson is een groot dichteres’ plaatst haar in de categorie van Rilke en Yeats, niet in de categorie van de hobbyende dames.

Ten tweede getuigt het idee dat het gebruik van specifiek vrouwelijke woorden als ‘schrijfster’ of ‘actrice’ op de een of andere manier discriminerend zou zijn van een typisch Nederlands-Angelsaksisch provincialisme. In Frankrijk en Duitsland pleiten progressieve stemmen juist voor wat in dat eerste land *écriture inclusive* wordt genoemd en in Duitsland *inklusive Schreibweise*.¹⁾ Deze tendens kent fanatieke voorstanders van beide geslachten alsook tegenstanders, eveneens van beiderlei kunne.

(4) Zowel Amerikanen en hun Nederlandse epigonen als Duitsers en Fransen hebben emancipatoire doelen met hun taalvormingen. Blijkbaar werkt emancipatie in het Duits en het Frans heel anders dan in het Engels en het Nederlands. Of misschien maakt het eigenlijk niet uit.

(5) Er zijn aanwijzingen voor dat laatste. Er zijn talen die geen grammaticaal geslacht hebben. Je zou verwachten dat culturen met dergelijke talen ware paradijzen van gelijkwaardigheid zijn. Soms is dat inderdaad het geval. Finland is een zeer geëmancipeerd land en de Finse taal kent helemaal geen woordgeslacht. Maar soms ook niet: het Turks kent evenmin een woordgeslacht, maar de Turkse cultuur is niet bij uitstek emancipatoir. Het ligt derhalve voor de hand dat het gebruik van woordgeslacht weinig met emancipatie te maken heeft. Dat kunnen we trouwens ook concluderen op basis van talen die

85 de meesten van ons beter kennen.
Zo zijn het Franse *personne* en het
Italiaanse *persona* vrouwelijke
woorden,²⁾ ook als ze naar een man
verwijzen. Ook *majesté* en het
90 Nederlandse ‘majesteit’ zijn
vrouwelijke woorden, al zal niemand
naar Willem-Alexander verwijzen met
zij, hoe jammer dat wellicht vanuit
emancipatoir perspectief ook is.

naar: Sjoerd van Hoorn
uit: NRC Handelsblad, 21 december 2021

*Sjoerd van Hoorn studeerde filosofie aan de Katholieke Universiteit
Nijmegen. Hij schrijft voor diverse tijdschriften en digitale podia.*

noot 1 Zowel *écriture inclusive* als *inklusive Schreibweise* betekent ‘inclusieve schrijfwijze’. Bij
een inclusieve schrijfwijze worden in een tekst bij voorkeur genderneutrale
persoonsaanduidingen gehanteerd; als er geen genderneutrale aanduiding mogelijk is,
worden zowel mannelijke als vrouwelijke woorden weergegeven in één algemene
aanduiding (zoals ‘leerling*e’).

noot 2 Zowel *personne* als *persona* betekent ‘persoon’.

noot 3 De gendertheorie maakt een verschil tussen sociaal-culturele en identiteitsaspecten
van sekse (gender), en de lichamelijke en biologische aspecten van sekse (geslacht).

Tekst 4

Mensen willen graag kiezen, maar zijn er helemaal niet zo goed in

(1) Onlangs besloot ik dat ik oud
genoeg was voor een chique
reiskoffer, en begon te googelen.
Drie uur later overzag ik ontmoedigd
5 het slagveld op mijn scherm: dertig
open tabbladen met half gelezen
testrapporten en klantrecensies, die
de angst om de verkeerde keuze te
maken allemaal niet konden sussen.
10 In mijn hoofd zeurde een vermanend
stemmetje: die tijd had je best beter
kunnen besteden.
(2) O nee, kreunde ik dus, toen
webwinkel Amazon vorige week een

95 (6) Wie meer vrouwelijkheid in de
taal wil, hoeft zich niet in
gendertheoretische³⁾ bochten te
wringen. De waarheid is dat hij of zij
zich alleen maar hoeft te verdiepen in
100 de rijkdom die onze taal al in zich
draagt. ‘Waarheid’ is trouwens
vrouwelijk.

15 Nederlandse site aankondigde.
's Lands retaildeskundigen,
opgetrommeld om de aanstaande
oorlog tussen winkelstraat en
webwinkel te duiden, spiegelde de
20 consument immers nóg meer
keuzevrijheid voor, betere service, en
lagere prijzen.
(3) Of je met webwinkelen echt
goedkoper uit bent, vraag ik me
25 trouwens af. Ja, aan de kassa. Maar
het geld dat je daar betaalt, stroomt
naar anonieme aandeelhouders, in
plaats van naar de winkel om de

hoek die er eerder toe geneigd zal
30 zijn daarmee uw voetbalvereniging te
sponsoren of uw buurmeisje als
zaterdaghulp in te huren. Maar het
gaat mij nu om die keuzevrijheid.

Want dat is toch een van de redenen
35 dat we bij Bol of Amazon uitkomen,
ondanks onze sympathie voor de
buurtwinkel. Zo is er in onze straat
een handelaar in koffers en
lederwaren. Alleen kon het beperkte
40 assortiment mij daar niet meer
bekoren, nu ik wist wat er online te
krijgen was.

(4) Mensen willen nu eenmaal
kiezen, volgens psycholoog en
45 keuze-expert Simona Bott. Het
tragische is: dat willen ze zelfs als ze
er niet beter van worden. Zo deed ze
een experiment met een
wiskundetoets, waarbij de helft van
50 de deelnemers mocht kiezen welke
vragen ze beantwoordden, en de
andere helft vragen kreeg
toegewezen. Je zou verwachten dat
de 'kiezers' hoger scoorden, omdat
55 ze makkelijke opgaven konden
selecteren. Maar ze raakten in
tijdnood, en scoorden daardoor
slechter. Kennelijk onderschatten we
de tijd die het ons kost om keuzes te
60 maken.

(5) Uit een ander experiment bleek
dat mensen die uit vier smaken niet-
zo-lekkere yoghurt mochten kiezen,

minder tevreden waren dan mensen
65 die een schaalpje kregen
toegewezen. Kennelijk geven we
onzelf de schuld van een verkeerde
keuze.

(6) Ik werd voor die compulsieve
70 keuzevrijheid behoed, toen ik me
realiseerde dat onze kofferwinkel het
hoofd boven water houdt als
ophaalpunt voor pakketjes. Daar een
online bestelde koffer ophalen, kon ik
75 niet over mijn hart verkrijgen. Dus
toog ik naar die winkel voor een
koffer die ik eigenlijk niet uitgekozen
zou hebben.

(7) Toen gebeurde iets onverwachts:
80 de winkelier klaarde helemaal op
omdat ik nu eens niet voor een
pakketje kwam maar voor een koffer.
Hij leek wel de heen- en weerwolf uit
Pluk van de Petteflet,¹⁾ die eindelijk
85 een passagier krijgt, en zijn
enthousiasme voor een van zijn
modellen sloeg zowaar een beetje op
mij over. Verliefd ben ik er nog altijd
niet op, maar ik moet wel steevast
90 glimlachen als ik die koffer nu
tevoorschijn haal.

(8) Dit alles is geen pleidooi voor
sovjetstaatskoffers²⁾ in één smaak.
En er moet ook maar net een
95 kofferwinkel om de hoek zitten. Maar
als die er zit, kan afzien van je
keuzevrijheid een bevrijding zijn.

naar: Seije Slager

uit: Trouw, 26 januari 2020

Seije Slager is politicoloog en redacteur van Trouw.

noot 1 *Pluk van de Petteflet* (1971) is een jeugdboek van Annie M.G. Schmidt.

noot 2 'sovjetstaat-': verwijzing naar de communistische staat de Sovjet-Unie (1922-1991),
waarin de inwoners vanwege de centraal geleide economie doorgaans weinig te
kiezen hadden bij het kopen van goederen

De teksten die voor dit examen gebruikt zijn, zijn bewerkt om ze geschikt te maken voor het examen. Dit is gebeurd met respect voor de opvattingen van de auteur(s). Wie kennis wil nemen van de oorspronkelijke tekst(en), raadplege de vermelde bronnen. Het College voor Toetsen en Examens is verantwoordelijk voor vorm en inhoud van dit examen.